

Прушківський В.Г.,
доктор економічних наук,
перший проректор Запорізького
національного технічного університету

ОЦІНКА СИСТЕМИ ФІНАНСУВАННЯ ПІДГОТОВКИ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ ФАХІВЦІВ ЗА ДЕРЖЗАМОВЛЕННЯМ

Розглянуто систему фінансування підготовки фахівців за державним замовленням, установлено причини неефективного використання на це бюджетних коштів. Подано авторське бачення шляхів удосконалення системи фінансування підготовки фахівців за держзамовленням.

The mechanism of funding and educating for the state order was considered. Were discovered the reasons of ineffective use of budget funds for educating at the state order. The author vision for the improvement of funding and educating for the state order were estimated.

Ключові слова: фінансування освіти, бюджетні форми фінансування освіти, система фінансування підготовки фахівців за державним замовленням.

Прискорення глобалізаційних процесів наприкінці ХХ століття стало каталізатором появи нового типу економічного середовища — економіки, що базується на знаннях. Спроможність країн до створення знань, їх поширення й ефективного використання для розвитку виробництва і суспільства стають у такій економіці основними чинниками зростання поряд із традиційними факторами виробництва — землею, капіталом і трудовими ресурсами, значно підвищуючи ефективність їх використання. Отже, сьогодні саме наука й освіта домінують як найцінніша умова економічного зростання держави.

Україна має традиційно високі показники і значні досягнення в галузі освіти. Загальне охоплення освітою перевищує рівень країн із середнім, а за деякими позиціями досягає рівня країн із високим рівнем доходів населення. Чисельність осіб, які мають вищу освіту, в нашій країні сягає рівня багатьох держав із вищим обсягом ВВП у розрахунку на одну особу населення. Водночас організаційні й фінансові механізми функціонування системи вищої освіти дотепер залишаються недосконалими.

Таким чином, одним із пріоритетів державної політики сьогодні є реформа системи освіти. Вона має бути зваженою й системною, адже знання — це головний капітал держави, а освічені, кваліфіковані кадри становлять її багатство й перспективу. Тому Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України (*далі* — МОН України) поділяє стурбованість Президента В. Януковича, членів Громадської гуманітарної ради щодо необхідності повернення належної уваги нашого суспільства до питань освіти й модернізації всіх складових цієї сфери¹.

¹ <http://www.news.dt.ua/news/38808>.

Міністр освіти і науки, молоді та спорту України Д. Табачник у виступі на засіданні Громадської гуманітарної ради, присвяченому стану й перспективам розвитку національної освіти, наголосив, що питання освіти є стратегічним для успішного розвитку України як європейської держави і досягнення нею лідерських позицій у Європі та світі. Без потужної освітньої бази побудувати економіку знань неможливо, тому нова влада розглядає сферу освіти як один зі своїх пріоритетів і концептуально підходить до розв'язання проблем у сфері освіти, прагнучи, щоб українська вища освіта й надалі мала авторитет у світі. Виконати це завдання країні під силу за умов належного фінансування галузі².

Трансформаційні процеси й реформи в народному господарстві, у т. ч. у системі освіти, поступово повинні змінити принципи фінансування вищої освіти. Державне замовлення на підготовку фахівців для різних галузей народного господарства має трансформуватися в галузеве, а також замовлення фірм, компаній і виробництв. При цьому форми бюджетного фінансування повинні бути збережені, проте лише за умов усунення дублювання підготовки фахівців, нерационального формування обсягів підготовки за бюджетні кошти й розробки ефективного механізму фінансування неперестижних, але об'єктивно необхідних для народного господарства спеціальностей³.

Дослідження закономірностей фінансування освіти й вивчення різних аспектів регулювання системи державного замовлення на підготовку фахівців для різних галузей народного господарства висвітлено в наукових працях таких українських учених, як І.І. Бабіна, Я.Я. Болюбаш, В.В. Грубінко, В.Г. Кремень, В.І. Куценко, О.О. Романовський, М.Ф. Степко, В.Д. Шинкарук, Н.А. Шумар та ін. Водночас деякі важливі питання фінансування підготовки фахівців за держзамовленням в умовах структурно-інноваційних трансформацій економіки дотепер не дістали належного висвітлення. Насамперед це стосується дослідження механізму фінансування підготовки вищими навчальними закладами (ВНЗ) фахівців за держзамовленням і державного регулювання фахового ринку праці.

Основним інструментом державного регулювання фахового ринку праці є метод замовлень, відповідно до якого МОН України, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковуються ВНЗ, на чолі з Міністерством економічного розвитку і торгівлі України формують і розміщують державне замовлення на підготовку фахівців за кошти державного бюджету.

Згідно з абзацом четвертим частини першої ст. 64 Закону України “Про вищу освіту”⁴ фінансування за рахунок видатків Державного бюджету України підготовки фахівців з вищою освітою за напрямками і спеціальностями відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів у вищих навчальних закладах державної форми власності здійснюється в обсягах, необхідних для забезпечення на кожні десять

² <http://www.mon.gov.ua>.

³ Там само.

⁴ Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 № 2984-III (зі змінами від 19.01.2010) // ВВР. — 2002. — № 20. — Ст. 134.

тисяч населення навчання не менше як ста студентів у вищих навчальних закладах першого і другого рівнів акредитації та ста вісімдесяти студентів у вищих навчальних закладах третього і четвертого рівнів акредитації⁵.

Водночас зазначимо, що згідно з частиною четвертою ст. 23 цього Закону у ВНЗ державної і комунальної форм власності кількість студентів, прийнятих на перший курс на навчання за державним замовленням, повинна становити не менше ніж 51 % загальної кількості студентів, прийнятих на навчання на перший курс⁶.

Відповідно до листа МОН України “Про внесення змін до листа МОН від 30.12.2009 № 1/9-928 “Щодо формування пропозицій до обсягів державного замовлення на 2010 рік” від 12.01.2010 № 1/9-1 проектні показники державного замовлення за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста, магістра повинні визначатися, виходячи з обсягу випуску бакалаврів у поточному році з урахуванням результатів їх навчання і можливості вищого навчального закладу забезпечити якісний рівень освіти. Сумарна кількість місць державного замовлення за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра не повинна перевищувати обсягу випуску бакалаврів, які навчаються за державним замовленням⁷.

Як бачимо, взаємозв'язку між чинною методикою визначення обсягів фінансування підготовки фахівців за держзамовленням і потребами ринку праці немає через відсутність на сьогодні зведених даних щодо потреби фахівців із вищою освітою в розрізі окремих спеціальностей. Не складаються в такому аспекті і прогнози розвитку вищої освіти, на основі яких вносились би зміни до державного замовлення на підготовку необхідних для розвитку економіки фахівців. МОН України зобов'язало керівників освітніх закладів надсилати пропозиції щодо структури й обсягів прийому за держзамовленням виходячи з реальних потреб регіонів у фахівцях відповідних спеціальностей. Проте фактично необхідність у фахівцях тієї чи іншої спеціальності в регіонах не визначається, що призвело до неконтрольованої ситуації щодо обсягів державного замовлення у ВНЗ і його виконання, а також до випуску великої кількості спеціалістів, яка не відповідає потребам ринку праці.

Обсяги й перелік спеціальностей і професій, за якими готують молодих фахівців, найчастіше планують на основі застарілої або недостатньо перевіреної інформації, що не відображає змін на ринку праці та не враховує ємності ринку трудових ресурсів. Унаслідок цього, з одного боку, частина випускників отримують спеціальності, які є незатребуваними на ринку праці, з другого боку, на цьому ринку наростає дисбаланс попиту і пропозиції, пов'язаний із рівнем професійної освіти. Таким чином, спостерігається подвійний дисбаланс попиту і пропозиції на ринку праці: за рівнем освіти (середня, професійно-технічна, вища) та у професійно-кваліфікаційному розрізі.

⁵ Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 № 2984-III (зі змінами від 19.01.2010) // ВВР. — 2002. — № 20. — Ст. 134.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

За результатами перевірки Рахункової палати України встановлено, що через відсутність визначеної реальної потреби у фахівців кошти державного бюджету на фінансування підготовки фахівців за держзамовленням використовуються неефективно, МОН України не вживає заходів щодо розроблення нових методологічних підходів у визначенні державного замовлення на підготовку кадрів із вищою освітою. Тож можна констатувати, що система управління, яка існує у сфері формування, розгляду, узгодження конкурсного відбору й контролю виконання державного замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою, є неефективною і в цілому формальною⁸.

Зазначене свідчить про відсутність зворотного зв'язку між державними замовниками й виконавцями при виконанні держзамовлення на підготовку фахівців та призводить до “перевиробництва” фахівців із вищою освітою, тоді як для більшості країн Заходу “державне замовлення” сформовано насамперед на основі реальних потреб економіки, а потреби особистості задовольняються за рахунок самої особистості. Так, у Німеччині не готують фахівців з якоїсь спеціальності, якщо немає твердого переконання в реальній їх потребі на ринку праці, у Великобританії встановлюють квоти на підготовку фахівців міністерств — охорони здоров'я, оборони та освіти⁹.

Отже, визначення потреби у фахівцях зі спеціальностей, об'єктивно необхідних для господарства країни, та забезпечення їх підготовки за кошти державного бюджету (держзамовлення) залишається складною комплексною проблемою, яка потребує ретельного дослідження у зв'язку з формуванням нової економічної платформи розвитку суспільства.

Про відсутність взаємозв'язку між методикою визначення обсягів фінансування підготовки фахівців за держзамовленням і потребами ринку праці свідчать, зокрема, дані щодо підготовки фахівців за держзамовленням у Запорізькій області. Так, протягом 2009/2010 н. р. у ВНЗ III—IV рівнів акредитації за кошти державного бюджету навчалося 26 637 студентів, або 27,8% їх загальної кількості, з яких протягом року 73,8% отримували академічну стипендію і 26,2% — соціальну (табл. 1).

Структуру студентів ВНЗ III—IV рівнів акредитації в Запорізькій області за джерелами фінансування у 2009/2010 н. р. зображено на рис. 1.

Разом із тим слід зауважити, що визначені таким чином обсяги прийому до ВНЗ за держзамовленням об'єктивно не відповідають можливостям економіки в задоволенні робочими місцями всіх фахівців згідно з отриманою спеціальністю (табл. 2).

Дані табл. 2 свідчать, що у 2009/2010 н. р. кількість студентів, які навчалися за рахунок коштів бюджету, становила 9194 особи: 3-поміж них за кошти державного

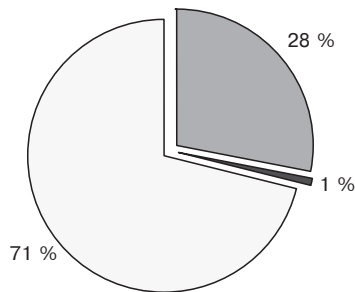
⁸ Про використання коштів Державного бюджету України закладами освіти на підготовку спеціалістів за державним замовленням: Постанова колегії Рахункової палати України від 26.12.2002 № 30-3: [Електр. ресурс]. — <http://www.rada.gov.ua>.

⁹ Шумар Н.А. Фінансове регулювання розвитку освіти у зарубіжних країнах // Економіка та держава. — 2007. — № 9. — С. 85—87.

Таблиця 1. Кількість студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації у Запорізькій області за джерелами фінансування у 2009/2010 н. р.

Реґіон	Кількість студентів, усього	у т. ч. тих, які навчалися за рахунок коштів						
		усього	державного бюджету			місцевого бюджету	центрального органів виконавчої влади, юридичних осіб	фізичних осіб
			із них, одержували стипендію	академічну	у т. ч. ординарну (звичайну)			
Область, у т. ч.:	95 740	26 637	19 670	19 621	1 206	696	39	68 368
м. Запоріжжя	65 514	15 946	11 047	11 008	722	—	39	49 529
м. Бердянськ	14 265	2 560	1 853	1 850	141	—	—	11 705
м. Мелітополь	15 961	8 131	6 089	6 084	319	—	—	7 134
м. Токмак	—	—	—	—	—	—	—	—
Район:								
Василівський	—	—	232	232	4	—	—	—
Орхівський	—	—	239	237	11	—	—	—

Джерело: складено на основі: Соціально-економічний розвиток Запорізької області за 2010 рік: Стат. щорічник / Головне управління статистики в Запорізькій області. — Запоріжжя, 2011. — 54 с.

- Кількість студентів, які навчалися за кошти державного бюджету
- Кількість студентів, які навчалися за кошти місцевого бюджету
- Кількість студентів, які навчалися за кошти фізичних осіб

Джерело: складено на основі: Соціально-економічний розвиток Запорізької області за 2010 рік: Стат. щорічник / Головне управління статистики в Запорізькій області. — Запоріжжя, 2011. — 54 с.

Рис. 1. Структура студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації в Запорізькій області за джерелами фінансування у 2009/2010 н. р.

бюджету навчалися 8498 осіб (92,4%), місцевого бюджету – 696 осіб (7,6%). Водночас серед випускників, які навчалися за кошти бюджету, направлення на роботу отримали лише 5004 особи (20,3% загальної кількості випускників), із них лише 3717 осіб (74,3%), які навчалися за кошти державного бюджету, і 594 особи (11,9%) — кошти місцевого бюджету.

Аналіз даних табл. 3 свідчить, що протягом останніх років кількість випускників ВНЗ, які отримали направлення на роботу, має тенденцію до зменшення.

Таблиця 2. Кількість випускників 2009/2010 н. р. ВНЗ III–IV рівнів акредитації в Запорізькій області, які отримали направлення на роботу

Регіон	Кількість випускників, усього	із них навчалися за кошти бюджету			Кількість випускників, які отримали направлення на роботу		із них навчалися за кошти бюджету	
		усього	державного	місцевого	усього	у % до загальної кількості випускників	державного	місцевого
Область, у т. ч.:	24 595	9 194	8 498	696	5 004	20,3	3 717	594
м. Запоріжжя	15 143	5 412	5 016	396	2 632	17,4	1 866	363
м. Бердянськ	3 784	887	761	126	476	12,6	345	123
м. Мелітополь	4 861	2 621	2 447	174	1 601	32,9	1 266	108
м. Токмак	145	85	85	—	87	60,9	85	—
Район:								
Василівський	171	81	81	—	50	29,2	47	—
Оріхівський	305	108	108	—	158	51,8	108	—

Джерело: складено на основі: Соціально-економічний розвиток Запорізької області за 2010 рік: Стат. щорічник / Головне управління статистики в Запорізькій області. — Запоріжжя, 2011. — 54 с.

Так, у 2009/2010 н. р. таких студентів було 5004 особи, що на 1781 осіб менше, ніж у 2007/2008 н. р., і на 1495 осіб менше, ніж у 2008/2009 н. р.

Динаміку кількості випускників 2007/2008–2009/2010 навчальних років ВНЗ III–IV рівнів акредитації в Запорізькій області наведено на рис. 2. Аналіз даних рисунка також підтверджує, що кількість випускників, які навчалися за рахунок коштів бюджету й отримали направлення на роботу, поступово зменшується. Водночас зазначимо, що в умовах сьогодення суб'єкти господарської діяльності мають можливість самостійно формувати кадри, не прив'язуючись до направлення випускників ВНЗ на підприємства, в установи чи організації.

Отже, можна стверджувати, що Україна дотепер залишається однією з небагатьох європейських держав, яка реалізує формалізовану, “інтуїтивну” технологію визначення потреби у фахівцях.

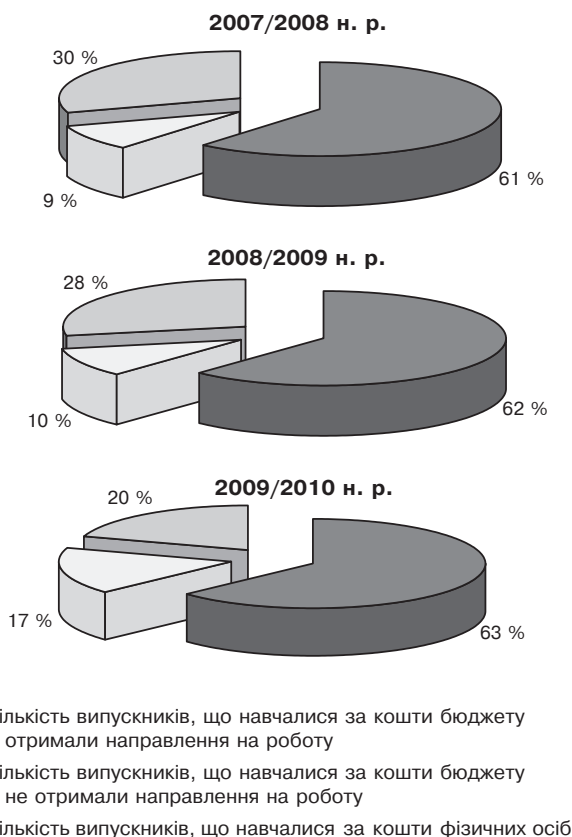
Викликає занепокоєння й недостатньо відповідальний підхід до порушених питань із боку регіональних органів управління освітою, які погоджують планові обсяги держзамовлення без урахування реального попиту на відповідних фахівців на регіональному ринку праці. Такий формалізм шкодить і державі, і університетам, які в гонитві за багатопрофільністю втрачають своє обличчя.

У свою чергу, роботодавці недержавного сектору економіки ще не вповні усвідомили ключове значення рівня кадрового забезпечення виробництва, спрямовуючи капітали на проекти, які дають швидкий прибуток. Унаслідок цього в обох випадках роботодавці ще не зацікавлені в участі щодо формування професійної підготовки, змісту вищої професійної освіти, сприяння професійно-практичній підготовці фахівців. Сьогодні домінує процес самостійного залучення на роботу випускників, що дає можливість роботодавцям диктувати їм свої вимоги й ігнорувати умови соціального захисту.

Таблиця 3. Динаміка кількості випускників 2007/2008 — 2009/2010 навчальних років ВНЗ ІІІ—ІV рівнів акредитації в Запорізькій області, які отримали направлення на роботу

Регіон	2007/2008 н. р.				2008/2009 н. р.				2009/2010 н. р.			
	Кількість випускників, які отримали направлення на роботу		із них навчалися за рахунок коштів бюджету		Кількість випускників, які отримали направлення на роботу		із них навчалися за рахунок коштів бюджету		Кількість випускників, які отримали направлення на роботу		із них навчалися за рахунок коштів бюджету	
	всього	у % до загальної кількості випускників	дер-жавного	місце-вого	всього	у % до загальної кількості випускників	дер-жавного	місце-вого	всього	у % до загальної кількості випускників	дер-жавного	місце-вого
Область, у т. ч.:	6 785	30,5	4 603	682	6 499	28,2	4 706	550	5 004	20,3	3 717	594
м. Запоріжжя	4 520	34,7	2 890	424	4 097	28,8	2 842	318	2 632	17,4	1 866	363
м. Бердянськ	552	14,1	402	121	429	12,5	299	123	476	12,6	345	123
м. Мелітополь	1 238	31,7	893	137	1 640	36,0	1 342	109	1 601	32,9	1 266	108
м. Токмак	21	8,8	21	—	19	11,1	19	—	87	60,9	85	—
Район:												
Василівський	193	34,6	193	—	137	68,8	90	—	50	29,2	47	—
Оріхівський	174	49,7	117	—	177	52,1	114	—	158	51,8	108	—

Джерело: складено на основі: Соціально-економічний розвиток Запорізької області за 2010 рік: Стат. щорічник / Головне управління статистики в Запорізькій області. — Запоріжжя, 2011. — 54 с.

Джерело: складено на основі: Соціально-економічний розвиток Запорізької області за 2010 рік: Стат. щорічник / Головне управління статистики в Запорізькій області. — Запоріжжя, 2011. — 54 с.

Рис. 2. Динаміка кількості випускників 2007/2008—2009/2010 навчальних років ВНЗ III—IV рівнів акредитації в Запорізькій області

Дослідження сучасного стану й тенденцій фінансового забезпечення сфери вищої освіти України дає можливість виокремити низку негативних моментів функціонування існуючої системи фінансування підготовки фахівців за держзамовленням, якими є:

— відсутність загальнодержавних і галузевих планів економічного розвитку (як наслідок переваги підприємств приватної форми власності), що призводить не до економічно обґрунтованого визначення потреби в підготовці фахівців (за держзамовленням) залежно від потреб народного господарства, а до формалізованого й “інтуїтивного”;

— безвідповідальний підхід до зазначених питань регіональних органів управління освітою, які погоджують планові обсяги держзамовлення без урахування реального попиту на відповідних фахівців на регіональному ринку праці;

— неефективне використання бюджетних коштів. Готуючи фахівців для своїх потреб, держава має фінансувати отримання вищої освіти талановитою молоддю. Зокрема, у ст. 53 Конституції України¹⁰ визначено, що громадяни України мають право безплатно здобути вищу освіту в навчальних закладах на конкурсній основі.

Разом із тим не секрет, що за відсутності конкурсу з неprestижних спеціальностей на навчання за держзамовленням приймають осіб із досить низьким рівнем знань лише через те, аби виконати план набору студентів за держзамовленням, зберегти спеціальність і рівень фінансування за рахунок бюджетних коштів (про ефективне їх використання в цьому разі вже не йдеться).

У країнах європейського освітнього простору є лише два підходи до оплати освіти: стипендія або гранти — у США, Норвегії, Швеції, Ірландії, Німеччині та довгострокова позика — у Великобританії. Наприклад, Міжнародний університет Шиллера запровадив власні гранти і стипендії (понад 30 видів). Так, у 2008—2009 н. р. на такі цілі університет передбачив близько 2 млн дол. США. Цікаво, що існує і стипендія імені О. Пушкіна — для студентів із пострадянських країн (надається знижка в оплаті за навчання до 30%). Гранти звільняють студента від оплати й відшкодовують частину витрат на проживання. Обсяг стипендії чи гранту залежить від багатьох критеріїв і, передусім, від успішності студента.

В Україні ж склалася зовсім інша ситуація. Порівняння успішності контрактників і “держзамовників” виявляється не на користь студентів, які навчаються за державні кошти. Іншими словами, досить часто держава сплачує навчання тих, хто потенційно не стане кваліфікованим фахівцем;

— відсутність зацікавленості бізнесу в підготовці спеціалістів за замовленням. У структурі джерел фінансування підготовки таких фахівців частка бізнесу в державних університетах не перевищує 1%, у ВНЗ приватної форми власності — 2—3%. Решта — це кошти держави і батьків¹¹. Підприємства цільовим способом не фінансують вищу освіту, адже мають дві альтернативи: підготувати для себе конкретного спеціаліста, оплативши його навчання, або скористатися “дармовим” ресурсом, не маючи при цьому жодних витрат. До того ж характерним для України є те, що сучасні підприємства, яким у спадок від радянської системи залишилися “безплатні” спеціалісти, продовжують політику “дармового” отримання фахівців;

— поява недержавних ВНЗ і надпланове платне навчання в державних призвели до надлишку певних фахівців на ринку праці. Як відзначив міністр Д. Табачник, серйозною проблемою є невідповідність суспільної популярності деяких спеціальностей і реальної потреби галузей економіки¹².

Отже, сьогодні набуває актуальності питання створення у країні сучасної ефективної системи фінансового забезпечення підготовки фахівців за держзамовленням,

¹⁰ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // ВВР. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

¹¹ Burton C. The Entrepreneurial University: New Foundations for Collegiality, Autonomy, and Achievement // Higher Education Management. — 2001. — № 13 (2). — P. 10—19.

¹² <http://www.mon.gov.ua>.

яка б дала можливість ефективно використовувати бюджетні кошти, забезпечуючи підготовку фахівців за непопулярними, але об'єктивно необхідними для народного господарства спеціальностями.

Зважаючи на викладене, доходимо такого висновку. Вітчизняну систему фінансування підготовки фахівців за держзамовленням слід визнати недосконалою, що в нинішніх умовах значного дефіциту бюджетних коштів призводить передусім до неефективного їх використання.

За результатами аналізу існуючої системи фінансування підготовки фахівців за держзамовленням пропонуємо авторське бачення шляхів щодо її вдосконалення. Отже, передусім потрібно:

- по-перше, створення окремого законодавчого акта щодо порядку визначення потреби підготовки фахівців із вищою освітою за держзамовленням і порядку фінансування витрат на їх підготовку за рахунок коштів бюджету;

- по-друге, розгляд на рівні МОН України питання про доцільність запровадження методу підсумкового фінансування ВНЗ не лише за обсягами прийому (за держзамовленням), а й за результатами працевлаштування за отриманою кваліфікацією та рівнем адаптації на виробництві випускників, підготовка яких здійснювалася за рахунок коштів бюджету;

- по-третє, чітке визначення нижньої межі рівня знань абітурієнтів під час прийому на навчання за держзамовленням;

- по-четверте, обов'язкове урахування при визначенні обсягів фінансування підготовки фахівців за рахунок коштів бюджету реального попиту на відповідних фахівців на регіональному ринку праці і профільності ВНЗ;

- по-п'яте, установа економічної доцільності мережі ВНЗ. З огляду на співвідношення ринку освітніх послуг і ринку праці можна вважати, що за кількісними показниками мережа вітчизняних університетів досягла критичного максимуму. Водночас перехід цієї кількості в якість затягнувся. Тому настала потреба в оптимізації та впорядкуванні цієї мережі. Відбуватися це повинно еволюційно, одночасно з реструктуризацією галузей економіки і змінами попиту ринку праці насамперед на регіональному рівні, але без жодного адміністративного тиску. Цей процес має здійснюватися з метою усунення дублювання підготовки фахівців, нерационального формування обсягів підготовки за бюджетні кошти, розробки ефективного механізму фінансування непопулярних, але об'єктивно необхідних для народного господарства спеціальностей.

Іншими напрямками підтримки вищої освіти, поряд із бюджетним фінансуванням державних і муніципальних ВНЗ, має бути встановлення грантів, іменних стипендій, надання позичок, кредитування, пільгове оподаткування або звільнення від оподаткування освітніх фондів і фінансова допомога юридичних і фізичних осіб.